

Tilburg University

Cesare Lombroso

Fijnaut, C.J.C.F.

Published in:

Strafrecht als roeping: Liber amicorum Lieven Dupont: deel 2

Publication date:

2005

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Fijnaut, C. J. C. F. (2005). Cesare Lombroso: de revolutionaire grondlegger van de tegenwoordige criminologie. In F. Verbruggen, R. Verstraeten, D. Van Daele, & B. Spriet (Eds.), *Strafrecht als roeping: Liber amicorum Lieven Dupont: deel 2* (pp. 1093-1121). (Samenleving, criminaliteit en strafrechtspleging; No. 31b). Universitaire Pers Leuven.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

CESARE LOMBROSO: DE REVOLUTIONAIRE GRONDLEGGER VAN DE TEGENWOORDIGE CRIMINOLOGIE

Cyrille FIJNAUT*

I. INLEIDING

In de loop van de negentiende eeuw werd –ook onder invloed van de verdere ontplooiing van de strafrechtspleging– vanuit zeer uiteenlopende invalshoeken meer en meer geschreven over de problemen van misdaad, misdadigers en misdaadbestrijding. In de laatste twee decennia van deze eeuw nam de literatuur over deze onderwerpen in Europa welhaast explosief toe. Maar de ontzagwekkende groei van het aantal publicaties is niet het enige verschil met de ontwikkeling van dit onderzoeksdomein in de decennia voordien. Een ander belangrijk verschil is dat dit domein rond de voorlaatste eeuwwisseling meer en meer de vorm aannam van een afzonderlijke wetenschappelijke discipline: de criminologie. De academische institutionalisering van dit interessegebied manifesteerde zich in de oprichting van speciale tijdschriften, de stichting van nieuwe verenigingen, de organisatie van eigen (inter)nationale congressen, de publicatie van specifieke inleidingen en –niet in het minst– de inrichting van aparte leerstoelen aan universiteiten. De man die de beslissende stoot heeft gegeven tot de verwetenschappelijking van de criminologie is ongetwijfeld Cesare Lombroso geweest. Met recht en reden wordt hij dan ook beschouwd als de grondlegger van deze discipline en –samen met Enrico Ferri en Raffaele Garrofolo– in het bijzonder van de zogenaamde Italiaanse School (Lombroso-Ferrero, 1915).

Een belangrijke vraag is natuurlijk hoe Lombroso deze doorbraak in de geschiedenis van de menswetenschappen kon bewerkstelligen. Mijn antwoord op deze vraag is gebaseerd op de ideeën van de wetenschapssocioloog Thomas Kuhn (1970) over revoluties in de wetenschap. Kort gezegd komt het erop neer dat Lombroso in 1876 met zijn fameuze *Trattato antropologico sperimentale dell' Uomo Delinquente studiato in rapporto all' antropologia, alla medicina legale e alla discipline carcerarie* (gewoonlijk afgekort als *Uomo delinquente*) voor het eerst een paradigma formuleerde dat zowel voor de verklaring als voor de bestrijding van misdaad een leidraad bood waarin niet alleen allerlei (pre-)wetenschappelijke theorieën maar ook diverse (pre-)wetenschappelijke onderzoeksmethoden werden geïntegreerd: het para-

---

* Gewoon hoogleraar internationaal strafrecht en rechtsvergelijking aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg.

digma van de atavistische misdadiger. Het eerste deel van deze bijdrage – paragraaf 2– vormt dan ook een uiteenzetting over dit revolutionaire paradigma.

Zoals bekend waren Lombroso's opvattingen van meet af aan erg omstreken. Vanuit wetenschapshistorisch oogpunt is dit niet verwonderlijk. Volgens Kuhn is zulk een conflict rondom een opkomend paradigma normaal omdat gevestigde partijen in het wetenschappelijke discours uit alle macht zullen proberen hun eigen opvattingen te verdedigen tegen die van een uitdager. En diens reactie hierop is eigenlijk al even begrijpelijk. Hij zal de geldigheid van zijn nog prille paradigma trachten te bewijzen door het theoretisch te verfijnen en door het op uiteenlopende vraagstukken toe te passen. Dit is in elk geval wat Lombroso deed. Enerzijds werkte hij zijn opvattingen over de geboren misdadiger uit tot een algemene typologie van misdadigers. Anderzijds paste hij deze opvattingen toe op criminele vrouwen en politieke misdadigers. Hoe hij een en ander deed, wordt uiteengezet in paragraaf 3.

Niettemin mislukte de poging van Lombroso om van zijn paradigma de heersende leer te maken in de moderne criminologie. Hier is geen misverstand over. Het feit dat hij zijn theoretische opvattingen onder druk van de kritiek voor een stuk wijzigde en tevens demonstreerde dat ze goed bruikbaar waren voor verder onderzoek, was kennelijk niet voldoende voor zijn tegenstanders om hem bij te treden. De kritiek hield aan. Om uit de impasse te geraken werd op het tweede criminologische congres beslist om in 1892 te Brussel –op het derde criminologische congres– het geschil tussen de Lombrosianen en hun tegenstanders te beslechten. Maar van dit voornemen kwam niets terecht. Lombroso durfde wel de handschoen op te nemen tegen de bestrijders van zijn ideeën maar, omgekeerd, dezen waren kennelijk niet in staat en/of bereid om de test uit te voeren die op het tweede congres was afgesproken: het doen van een vergelijkend onderzoek van honderd levende criminelen en honderd levende eerbare burgers door een commissie van zeven antropologen. Het gevolg hiervan was dat Lombroso en zijn gevolg weigerden om naar Brussel te komen. Waardoor zij van hun kant de impasse natuurlijk helemaal op de spits dreven. Dit opmerkelijke voorval in de wetenschapsgeschiedenis wordt behandeld in paragraaf 4.

In aansluiting hierop wordt in paragraaf 5 betoogd dat deze (aanscherping van de) impasse niet slechts ontstond door de verklaringen (voor het ontstaan van misdaad) die Lombroso met veel verve en passie verdedigde. De vrij radicale consequenties die hij aan deze opvattingen verbond voor de grondslagen van het strafrecht en de inrichting van de strafrechtspleging en de misdaadbestrijding, speelden hierbij ook een belangrijke rol.

II. HET NIEUWE PARADIGMA VAN LOMBROSO: DE ATAVISTISCHE MISDADIGER

Waarom de criminologische school die door Lombroso werd gevestigd, de Italiaanse school wordt genoemd, spreekt voor zichzelf. Minder vanzelfsprekend is waarom zij ook wel wordt aangeduid als de ‘positieve’ school in de criminologie. Deze benaming vloeit voort uit het feit dat de voorgangers van deze school, Lombroso vast en zeker voorop, er vanuit gingen dat enkel via empirisch onderzoek –met andere woorden onderzoek dat was gebaseerd op nauwgezette studie van de feiten– echt inzicht kon worden verworven in het verschijnsel van de misdaad (Vervaele, 1990). Het adjectief ‘antropologisch’ wijst op het perspectief van waaruit in deze school zulk onderzoek werd gedaan: het vereiste inzicht kon slechts worden verworven via nauwgezet onderzoek van de persoon van de misdadiger. Niet alleen van zijn lichaam maar ook van zijn geest. Ook de misdadiger was als persoon één en ondeelbaar (Horn, 2003).

Reeds deze nadere omschrijvingen van de Italiaanse school in de criminologie demonstrenen dat de uitgangspunten van haar roergangers haaks stonden op de grondgedachten van die andere grote Italiaanse denker: Cesare Beccaria. In een reeks lezingen die Ferri in 1901 gaf aan de Universiteit van Napels, roemde hij weliswaar Beccaria als een revolutionaire denker maar verweet hij de school die door deze was gesticht, de klassieke school in het strafrecht, dat zij zich al te zeer had verloren in abstracties en illusies over de mate waarin de mensen vrij waren in de keuze van hun (al dan niet misdadige) gedrag, over de uitgangspunten en de doeleinden van de straf en over de hanteerbaarheid van de stelregels voor straftoemeting. Als bewijs van zijn gelijk voerde Ferri de vaststelling op dat de misdaad in Italië ongeziene proporties had aangenomen en hij verbond hier de conclusie aan dat de klassieke school haar beloftes dus niet had kunnen waarmaken: *“It is for this reason that the positive school of criminology arises out of the very nature of things, the same as every other line of science. It is based on the conditions of our daily life”*. Het credo van de nieuwe Italiaanse school was dat een goed begrip van de persoon van de misdadiger noodzakelijk is voor een goed begrip van zijn misdaad (Grupp, 1968).

Dit credo werd in het bijzonder uitgedragen in het tijdschrift dat Lombroso samen met Ferri en Garofalo in 1880 stichtte: *Archivio di Psichiatria e Antropologia Criminale*. De titel van dit tijdschrift laat goed zien hoezeer in de Italiaanse school van meet af aan psychiatrie en criminologie met elkaar verweven waren. Gelet op de achtergrond van Lombroso is dit niet vreemd. Hij was van opleiding een geneesheer-psychiater. Lombroso werd in 1835 geboren in Verona – dat toen nog onder Oostenrijks bewind stond. Dit

verklaart voor een stuk waarom hij niet alleen aan Italiaanse universiteiten maar ook aan de Universiteit van Wenen geneeskunde studeerde. Na afronding van zijn universitaire studies in 1858-1859 diende hij enkele jaren als arts in het Italiaanse leger en liet zich vanaf het begin kennen als een studieus iemand. In de loop van de jaren zestig deed hij niet alleen onderzoek naar de fysieke kenmerken van Italiaanse soldaten maar publiceerde hij ook over zijn bevindingen omtrent geestesgestoorden. Via deze onderzoeken raakte hij meer en meer geïnteresseerd in zowel de kenmerken van misdadigers als in de verschillen en overeenkomsten tussen misdadigers, geestesgestoorden en normale mensen. Deze belangstelling leidde ertoe dat hij reeds in het begin van de jaren zeventig enkele artikelen publiceerde over de persoon van de misdadiger. In 1876 vatte hij zijn ideeën hieromtrent samen in het al genoemde boek *Uomo delinquente*. Gelijktijdig werd hij benoemd tot hoogleraar gerechtelijke psychiatrie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Turijn. Aan dezelfde universiteit kreeg hij in 1896 de leerstoel in algemene psychiatrie en werd hij daarnaast in 1900 benoemd tot gewoon hoogleraar in de criminele antropologie (Kurella, 1910; Wolfgang, 1972). In 1908-1909 offereerde de eerste voorzitter van het American Institute of Criminal Law and Criminology, J. Wigmore, Lombroso voor het jaar 1909-1910 een gasthoogleraarschap aan de Northwestern University. Hij had wel willen gaan maar schrok wegens zijn hoge leeftijd teug voor de reis. Op 19 oktober 1909 overleed Lombroso.

De eerste editie van zijn hoofdwerk trok niet veel aandacht, noch in Italië zelf noch in het buitenland. De tweede editie, die in 1878 verscheen en veel omvangrijker was (740 bladzijden in plaats van 252), ontketende daarentegen een heuse vloedgolf van belangstelling. Ferri beweert dat dit mede was omdat in ditzelfde jaar aan de ene kant Garofalo een artikel publiceerde met als stelling dat voortaan de gevaarlijkheid van de dader de maatstaf moest zijn voor de bepaling van de straf en niet de ernst van het delict en/of de verantwoordelijkheid van de dader voor zijn misdaad, en aan de andere kant van hemzelf –van Ferri dus– een boek verscheen waarin iets soortgelijks werd betoogd: dat de vrije wil niet bestond en dus ook de persoonlijke verantwoordelijkheid voor misdaad niet, en dat de wetenschap van misdaad en straf zich met het oog op de beveiliging van de samenleving tegen de misdaad moest verdiepen in de ware toedracht van het menselijk en het maatschappelijk leven (Grupp, 1968). Hoe dan ook, het succes van het boek was niet te stuiten: in 1889 verscheen de derde Italiaanse editie (2 delen van 660 respectievelijk 581 bladzijden) en in 1896-1897 de vijfde en laatste Italiaanse editie (uiteindelijk drie delen van in totaal 1.903 bladzijden). De eerste vertalingen van het boek in het Frans (*L'Homme criminel*) en in het

Duits (*Der Verbrecher*), beide in 1887, zorgden voor de wereldwijde verspreiding van Lombroso's ideeën.

In de kern kwamen zijn opvattingen erop neer dat misdadigers mensen zijn waarvan de persoonlijke ontwikkeling niet gelijk is opgegaan met de algemene evolutie van de menselijke soort en die hierom alle mogelijke kentekenen (atavismen) vertonen van het menselijk geslacht zoals dit er in de eerste stadia van zijn ontwikkeling uit heeft gezien (Becker, 1996). Waaraan kunnen deze tegenwoordige representanten van het vroegere mensenras worden herkend? Waarin onderscheiden zij zich van normale mensen? Het is opmerkelijk dat Lombroso met het oog op de beantwoording van deze vragen er tot op zekere hoogte in is geslaagd om de voornaamste wetenschappelijke theorieën en methoden bij elkaar te brengen die in de loop van de negentiende eeuw waren ontwikkeld om de problematiek van misdaad en misdadiger beter te begrijpen. Zo greep hij terug op de frenologie voor de schedelmeting van misdadigers. Hij liet zich door Adolphe Quetelet inspireren tot het doen van statistisch onderzoek. En de theorieën van Charles Darwin en andere evolutiebiologen vormden de grondslag voor de rol van het atavisme in zijn ideeën. Aan de ene kant werkte de integratie van deze zo diverse theoretische en methodische gezichtspunten verwarringsstichtend, met name ook omdat Lombroso zich in zijn geschriften niet bepaald ontpopte als een groot systematicus. Aan de andere kant leidde hun eenmaking –om het met Kuhn te zeggen– tot de formulering van het paradigma van de atavistische oftewel de geboren misdadiger. Juist hierom kan Lombroso vanuit wetenschapshistorisch oogpunt worden betiteld als een revolutionaire wetenschapper. Het feit dat zijn eigenlijke paradigma tegenwoordig met reden grotendeels is verlaten doet natuurlijk niets aan af aan de uiterst belangrijke rol die hij heeft gespeeld in de vestiging van de criminologie.

In het eerste deel (van de (tweede) Franse vertaling) van (de vijfde editie van zijn) *Uomo delinquente* zet Lombroso uitvoerig zijn –ondertussen ook inhoudelijk enigermate aangepaste– opvattingen uiteen over de atavistische misdadiger. Deze uiteenzetting bestaat uit drie onderdelen: ten eerste de embryologie van de misdadiger, ten tweede de pathologische anatomie en antropologie van de misdadiger en ten derde de biologie en psychologie van de geboren misdadiger (Lombroso, 1895). Kort samengevat rijst hieruit het volgende beeld van de atavistische misdadiger op.

Bij de embryologie van de misdadiger onderzoekt Lombroso eerst of er in de sfeer van misdaad en straf parallellen bestaan tussen misdaad in de mensenmaatschappij en misdaad in het planten- en dierenrijk. Deze vergelijking brengt hem tot de slotsom dat er ondanks allerhande verschillen toch ook wel een zekere continuïteit, een zekere overgang, bestaat tussen bepaal-

de gedragingen van dieren –zoals het roven van schapen door honden– en gedragingen die mensen meer bepaald als misdaden beschouwen. En hij verbindt hieraan in vragende vorm de conclusie: “*Comment ne pas conclure que, dès sa première manifestation, le crime est lié aux conditions de l’organisme, qu’il en est l’effet direct?*” Vervolgens verdiept Lombroso zich in misdaad en straf bij de primitieve volkeren (‘Les sauvages’). Aan de hand van allerlei voorbeelden beschrijft hij hier onder meer de manier waarop er in hun kring moord, doodslag en kannibalisme worden bedreven en besluit hij deze uiteenzetting met de vaststelling dat naarmate volkeren meer beschaafd worden, de meest afzichtelijke vormen van deze misdaden in aantal afnemen en omgekeerd: hoe primitiever het volk des te woester de misdaad. En parallel aan deze ontwikkeling in de sfeer van de misdaad heeft zich naar zijn mening een ontwikkeling in de sfeer van de straf voltrokken waarbij de brute wraak is vervangen door meer beschaafde vormen van repressie. De conclusie die Lombroso vastknoopt aan deze beschouwingen wordt niet meer in vraagvorm gesteld. Naar zijn mening kan immers worden vastgesteld dat “*si le crime n’a cessé de se produire même dans les races les plus cultivées, la vraie cause en réside dans l’atavisme*”. Tenslotte bespreekt Lombroso allerlei vormen van misdaad bij (kleine) kinderen. Dit is volgens hem nodig omdat bij zulke kinderen gedragingen voorkomen (woede, leugenachtigheid, ijdelheid, wreedheid, luiheid) die in hun geval nog wel normaal zijn maar in het geval van volwassenen als ‘des monstruosités’ moeten worden aangemerkt die typisch zijn voor geboren misdadigers. Na een aantal voorbeelden van zulke gedragingen te hebben gegeven, completeert Lombroso zijn onderzoek –zoals hij zelf zegt– met een vergelijking tussen kinderen die zich in opvoedingsgestichten bevonden en kinderen die naar gewone scholen gingen, om te bezien of jeugdige delinquenten reeds de fysieke en de psychische anomalieën vertonen die hij eerder al bij volwassen misdadigers had vastgesteld. Hij komt tot de slotsom dat dit het geval is. Welke anomalieën zijn dit dan precies?

Deze laatste vraag brengt ons bij het tweede onderdeel van zijn studie: de anatomie en de antropologie van de misdadiger. Opmerkelijk is dat Lombroso hun beschrijving inzet met een –het moet gezegd: buitengewoon warrige– opsomming van de bevindingen die werden gedaan bij het onderzoek van 383 schedels van criminelen. Hij toont zich hierbij enigermate teleurgesteld over het feit dat de doorsnee etc. van hun schedels in het algemeen kennelijk niet zo afwijkt van die van de schedels van normale mensen. Daarentegen laten de schedels van criminelen –en die van criminele mannen méér dan die van criminele vrouwen– alle mogelijke anomalieën zien: een vliedend en klein voorhoofd, een geringe kleine schedelinhoud, zeer forse wenkbrauwen, merkwaardige verstandskiezen e.a. Worden ze ver-

geleken met de schedels van idioten en wilden –in de termen van Lombroso nog steeds– dan heeft het er veel van dat (de schedels van) criminelen in het algemeen meer gemeen hebben met (die van) idioten dan met (die van) wilden. Maar ook Lombroso zelf is niet helemaal zeker van de uitkomsten van het schedelonderzoek: is het niet te gewaagd om vergaande conclusies te verbinden aan een onderzoek van 350 lijken? Om elke aarzeling omtrent zijn conclusies weg te nemen, gaat Lombroso in de laatste hoofdstukken van het tweede deel van zijn hoofdwerk in op hetgeen geleerden van over heel Europa te berde hadden gebracht over de antropometrie en de fysionomie van in totaal 5907 levende misdadigers en hij voegt hier in bijlage een zogenaamde atlas van de geboren misdadiger bij om de lezer in staat te stellen “*de saisir et de contrôler, par lui-même, la vérité de nos assertions, sans porter atteinte à l'économie d'espace et de temps requise dans un livre*”. Deze –het moet gezegd: wonderbaarlijke– atlas behelst aan de ene kant vooral alle mogelijke (reeksen) foto's van volwassen en jeugdige criminelen en aan de andere kant afbeeldingen van tatoeages en tekeningen die aan criminelen toebehoorden.

Welke zijn Lombroso's bevindingen in dit tweede onderdeel van zijn studie? Teveel om hier allemaal op te sommen. In antropometrisch opzicht is het volgens hem zo dat criminelen in het algemeen kleiner van gestalte zijn dan gewone mensen, naar verhouding langere armen hebben, gemiddeld meer afwijkingen aan handen en voeten tellen, in het algemeen ook een kleiner hoofd hebben maar wel een langer aangezicht, veel meer schedelafwijkingen vertonen dan gemiddeld en ook een kleiner hersenvolume hebben. Maar er zijn uitzonderingen: “*l'aristocratie du crime* (en dan heeft Lombroso het over bendeleiders, beroemde vervalsers e.a., CF) *offre une large capacité cérébrale, de même qu'une forme régulière du crâne, et souvent ces lignes harmoniques et fines qui sont particulières aux hommes distingués*”. Vanuit fysiologisch oogpunt meent Lombroso dat misdadigers, en in het bijzonder geboren misdadigers, meer dan gemiddeld allerlei afwijkingen vertonen aan bijvoorbeeld hun oren, hun tanden en hun neus. Voor hem staat vast dat al deze gegevens aantonen “*de nouvelles analogies entre les aliénés, les sauvages et les délinquants*”. Zij laten daarenboven goed zien wie de atavistische misdadiger is: “*un homme anormal avant sa naissance, par l'arrêt du développement ou par maladie acquise de différents organes, surtout des centres nerveux, comme chez les aliénés; et en font un vrai malade chronique*”.

In het derde onderdeel van de studie wordt een aantal onderwerpen behandeld die naar de mening van Lombroso veelzeggend zijn voor de biologie en de psychologie van het soort mens dat de geboren misdadiger is: het gebruik van tatoeages, de gevoelens en passies van criminelen, hun moraal

en hun intelligentie, de taal, de literatuur en de kunst van misdadigers. Waarom Lombroso eerst en vooral zoveel aandacht schenkt aan de tatoeages bij misdadigers heeft alles te maken met het feit dat hij het overvloedig gebruik hiervan in hun kring beschouwt als een soort van “*écriture hiéroglyphique*” waarin zowel gevoelens van wraak, van cynisme en van wellust tot uitdrukking worden gebracht als ook gevoelens van saamhorigheid, bijvoorbeeld onder leden van criminele organisaties als de camorra. In het nadere onderzoek van de redenen waarom mensen, en in het bijzonder geboren misdadigers, zich (zo veel) laten tatoeëren, had hij daarenboven met name vastgesteld dat de voornaamste oorzaak toch wel het atavisme is “*ou cet autre genre d’atavisme historique appelé la tradition. Le tatouage est en effet un des caractères essentiels de l’homme primitif et de celui qui vit encore à l’état sauvage*”, de geboren misdadiger met andere woorden. Wat zijn gevoelens aangaat, wordt de atavistische mens volgens Lombroso enerzijds gekenmerkt door een fysieke ongevoeligheid, een hoge pijngrens, die doet denken aan die van de wilde volkeren “*qui peuvent affronter, dans les initiations à la puberté, des tortures qui ne supporterait jamais un homme de race blanche*”. Anderzijds gaat deze fysieke ongevoeligheid gepaard met morele ongevoeligheid, met een groot gebrek aan mededogen, met regelrechte wreedheid jegens anderen. Het zou, zo vervolgde Lombroso, evenwel verkeerd zijn om te denken dat misdadigers helemaal geen gevoelens en passies hebben. De meeste zijn inderdaad verdwenen, sommige zijn echter overgebleven. Hierbij denkt hij vooral aan ijdelheid en wispelturigheid, aan wraakzucht en wreedaardigheid, aan blinde liefde, aan drankzucht en speelzucht. En opnieuw is er voor hem –gegeven alle voorbeelden die zijn besproken– maar één conclusie mogelijk: “*Par beaucoup de ces caractères, les criminels se rapprochent fort des aliénés*”. Hoe verwarringstichtend Lombroso soms schrijft, blijkt evenwel ook hier. Even later tekent hij namelijk doodleuk op dat op het vlak van de gevoeligheden en de passies “*le criminel se rapproche bien plus du sauvage que du fou*”.

Soortgelijke opmerkingen worden gemaakt op het punt van de intelligentie. Bij misdadigers ligt die volgens Lombroso in het algemeen lager dan gemiddeld bij normale mensen. Daarenboven zijn zij gewoonlijk niet alleen lui van geest maar ook lichtzinnig van aard, hetgeen verklaart waarom zij dikwijls ook zo onvoorzichtig en zo onnadenkend, zo impulsief eigenlijk, handelen. Dit neemt evenwel niet weg dat er ook misdadigers voorkomen, zoals een Eugène Vidocq, die in bepaalde opzichten geniaal zijn en hierom nieuwe vormen van misdaad kunnen bedenken (“*de vrais inventeurs du mal*”); een enkele keer dringen zij zelfs door tot in de rangen van de wetenschappers en ontpoppen zich hier tot bijvoorbeeld bedriegers. Criminelen zijn volgens Lombroso overigens in het algemeen meer geneigd tot luiheid

dan geestesgestoorden: zij “*ne développent leur activité que pour obtenir des avantages, directs et immédiats, et plus souvent dans le mal que dans le bien*”. Over zogenaamde wilden spreekt hij zich in dit verband niet uit. Dit doet hij wel in relatie tot het *argot*, het specifieke taaltje, van de misdadigers: op sommige punten heeft het veel gemeen met de talen die primitieve volkeren spreken, bijvoorbeeld bij de aanduiding van voorwerpen aan de hand van slechts één van hun kenmerken (spreken van een ‘zekerheid’ in plaats van de ‘dood’) of bij de verdraaiing van lettergrepen. Voor het overige wijst Lombroso erop dat in de taal van misdadigers somtijds woorden worden opgenomen die stammen uit heel andere talen, bijvoorbeeld Hebreeuwse termen in de Duitse dieventaal, en dat er vaak ook zeer archaische woorden in voorkomen. Het feit dat sommige woorden uit het *argot* op uiteenlopende plaatsen in Europa werden gebruikt, schrijft hij niet alleen toe aan het feit dat sommige misdadigers(benden) –om wat voor reden dan ook: ingegeven door onbedwingbare zwerflust, uit angst voor politie en justitie, met het oog op meer gewin– over heel het continent zwierven, maar ook aan het feit dat zij in dezelfde omstandigheden moesten zien te overleven; dit laatste werkt een zekere analogie tussen de talen van misdadigers in de hand. Ook in dit verband speelt het atavisme volgens Lombroso echter een belangrijke rol: “*Ils parlent diversement de nous, parce qu’ils ne sentent pas de la même manière; ils parlent en sauvages, parce qu’ils sont de véritables sauvages au milieu de la brillante civilisation européenne*”. In relatie tot de literatuur tenslotte beweert Lombroso aan de hand van voorbeelden dat misdadigers hun eigen specifieke literatuur voortbrengen: “*un genre de littérature dépouillée de toute fleur de rhétorique, une littérature humble et cachée comme celle des almanachs populaires, sèche comme une chronologie, et qui s’est toujours conservée à l’insu peut-être des esprits cultivés*”. Zij produceren die vooral in de gevangenissen. Somtijds hebben hun geschriften iets weg van die van de anarchisten, maar let op: hun auteurs “*sont des criminels à qui les misères de la prison, les tourments d’une passion suffoquée, tiennent lieu de talent, ou que la vanité a poussées à écrire leur vie*”. In sommige opzichten hebben zij ook veel gemeen met de geschriften van geesteszieken, bijvoorbeeld in de levendigheid van de aanklachten en in de minutieuze beschrijving van allerhande details. Hoeveel belang Lombroso hecht aan de schrijfsels van gedetineerden blijkt verder uit het boek dat hij hierover in 1890 publiceerde en dat in 1899 ook in Duitsland werd uitgegeven.

Vorenstaande samenvatting van het eerste deel van Lombroso’s hoofdwerk geeft weer hoe hij tot de conclusie kwam dat er atavistische misdadigers bestaan en hoe die er volgens hem niet alleen in biologisch maar ook in psychologisch opzicht uitzien. Dit overzicht demonstreert dat Lombroso

weliswaar steeds een onderscheid probeerde te maken tussen normale beschaafde mensen en deze criminelen, maar niettemin nogal eens moest erkennen dat het onderscheid niet altijd zo absoluut was als hij aanvankelijk had beweerd. Enerzijds vertoonden niet alle criminelen in even sterke mate atavistische kenmerken en waren er zelfs criminelen die er helemaal geen hadden. Anderzijds hadden zulke misdadigers fysiek en psychisch dikwijls veel gemeen met geesteszieken; zo volslagen 'apart' waren zij dus nu ook weer niet. De negatieve vergelijking tussen atavistische misdadigers en zogenaamde wilden getuigt natuurlijk van dezelfde cultureel-politieke vooringenomenheid die ook in het werk van Darwin zo'n belangrijke rol speelt. Een adequate bestrijding van de atavistische misdadigers kreeg hierom als vanzelf het karakter van een offensief ter verdediging van de Westerse beschaving.

Alvorens echter in te gaan op de ideeën van Lombroso over hun bestrijding is het van belang te wijzen op de manieren waarop Lombroso zijn paradigma, vooral ook onder druk van de vele kritiek op *Uomo delinquente*, in binnenland en buitenland, verder uitwerkte. In deze zin handelde hij, zoals gezegd, wederom helemaal volgens de theorie die Kuhn heeft ontwikkeld omtrent het verloop van wetenschappelijke revoluties.

III. DE TYPOLOGISCHE EN DIFFERENTIËLE UITWERKING VAN DIT PARADIGMA

Zoals in de inleiding reeds werd opgemerkt, heeft Lombroso van alles in het werk gesteld om zijn nieuwe paradigma te verdedigen tegen alle mogelijke kritiek. Samengevat kan men echter zeggen dat hij op twee manieren heeft geprobeerd om zijn tegenstrevers te verslaan. In de eerste plaats door op de grondslag van het concept van de atavistische misdadiger een algemene typologie van misdadigers uit te werken. Dit heeft hij vooral gedaan door in zijn hoofdwerk *Uomo delinquente* misdadigers in steeds meer en ook in steeds meer verfijnde (sub)categorieën in te delen. In de tweede plaats heeft hij zijn paradigma verder uitgewerkt door afzonderlijke studies te wijden aan bepaalde categorieën van misdadigers die overigens ook al figureren in laatstgenoemd boek. De belangrijkste en meest bekende studies zijn die omtrent de politieke misdadiger en die omtrent de criminele vrouw. Het boek over het menselijk genie (1909) raakt op sommige punten aan zijn criminologische theorie zo marginaal dat het hier gevoeglijk buiten beschouwing kan blijven.

III.1. De ontwikkeling van een algemene typologie van misdadigers

Bij de aanvang van de uiteenzetting over de biologie en de psychologie van de misdadiger in het eerste deel van zijn hoofdwerk klaagt Lombroso erover dat het zo moeilijk is om gegevens te vinden aan de hand waarvan onderscheid kan worden gemaakt tussen de geboren misdadiger, de gewoontemisdadiger en de passionele misdadiger. Gaandeweg zijn loopbaan verzamelde hij echter zoveel materiaal over deze en andere categorieën van misdadigers dat hij er een tweede deel van zijn *Uomo delinquente* mee kon vullen. Helemaal in de lijn van de ontwikkeling die zijn onderzoek had doorgemaakt, begint dit deel met een lange uiteenzetting over de persoon van de (epileptische) geesteszieke. Dan volgen uitvoerige verhandelingen over drie specifieke categorieën van misdadigers: de passionele misdadigers, de geestesgestoorde misdadigers en de gelegenheidsmisdadigers.

Over de eerstbedoelde uiteenzetting kunnen we hier kort zijn. Lombroso sluit haar enigszins vergenoegd af met de constatering die ook al zo vaak voorkomt in het eerste deel van dit boek, namelijk dat zijn onderzoek laat zien “*dans le criminel l’homme sauvage et en même temps l’homme malade*”. Dit eerste onderdeel van deel twee is kennelijk vooral bedoeld om zijn vinding van de geboren misdadiger meer gezag te verlenen door bovenal aan te tonen dat er, structureel gezien, een sterke analogie bestaat tussen de *fou moral*, de geboren misdadiger en de epilepticus. Op deze manier geeft hij zijn revolutionaire vinding immers een plaats in de bestaande psychiatrische discussies en deed hij op deze manier een poging om zijn nieuwe paradigma in academische kringen als het ware te normaliseren. Iets soortgelijks doet hij vervolgens met de in zijn ogen wezenlijke overeenkomst tussen de geboren misdadiger en de wilde. Wie het eerste deel van het boek heeft doorgenomen “*aura pu se convaincre que le plus grand nombre de caractères de l’homme sauvage se retrouvent chez le malfaiteur*”. Vervolgens somt hij op om welke kenmerken het allemaal gaat. Bij wijze van overgang naar de volgende drie hoofdstukken rondt hij deze beschouwing af met de opmerking: “*Restent les autres formes du crime, celles qui ont pour sources la folie, l’occasion, l’alcoolisme, la passion. Ces formes sont liées plus étroitement aux causes occasionnelles*”. Met dit onderscheid grijpt hij – bedoeld of onbedoeld – enigermate terug op het onderscheid dat Quetelet halverwege de negentiende eeuw had gemaakt tussen constante oorzaken en variabele oorzaken.

Passionele misdadigers zijn naar de mening van Lombroso misdadigers die als het ware worden meegesleurd door een onweerstaanbare innerlijke psychische kracht. Zij komen volgens hem niet veel voor en zien er in het algemeen –naar lichaam en naar geest– goed uit. Wat wel opvalt, is dat zij

gemakkelijk opgewonden raken en buitensporig aanhankelijk zijn. Zij plegen hun delicten uit plotse woede, uit grote liefde of uit eergevoel. Na het plegen van hun misdaad zijn zij hevig geëmotioneerd, op het dwaze af, en plegen vaak zelfs zelfmoord, heel anders dan bij gewone misdadigers. Heel anders is ook dat zij hun misdaad niet pogen te verhullen maar graag bekennen wat zij hebben misdaan "*comme pour calmer leur douleur et leur remords*". Een wat bijzondere subcategorie passionele misdadigers wordt gevormd door degenen die worden gedreven door hooggestemde patriottistische, godsdienstige of wetenschappelijke idealen. Eerder en heviger dan andere mensen ervaren zij "*les injustices de la tyrannie politique et sociale*", verlangen zij naar hervormingen en zijn zij bereid zichzelf daarvoor op te offeren. Onder hen vindt men "*les pionniers de toutes les libertés politiques, religieuses et sociales, et c'est parmi eux que l'histoire enregistre les plus nobles figures de martyrs*". Hier is enigszins omzichtig de Lombroso aan het woord die als gematigd aanhanger van de socialistische partij in de jaren negentig enkele jaren zetelde in de gemeenteraad van Turijn.

Geestesgestoorde misdadigers: "*La fréquence de la folie chez les criminels s'affirme chaque jour plus clairement*". Lombroso meent dit te kunnen opmaken uit alle mogelijke studies die her en der in Europa waren gedaan. Steeds weer was gebleken dat er onder misdadigers veel mensen zitten met een psychische stoornis: monomanie, dementie, imbeciliteit, idiotie e.a. En dezen plegen alle mogelijke delicten, geweldsdelicten even goed als diefstallen, zedendelicten maar ook brandstichtingen. De overgrote meerderheid bestaat uit mannen tussen de 20 en de 30 jaar. Zij vertonen op een aantal punten niet alleen fysieke overeenkomsten met geboren misdadigers maar ook psychische overeenkomsten. Zoals bij criminelen "*le processus de l'acte criminel*" soms de vorm aanneemt van een impulsieve manische handeling, zo gedragen geesteszieken zich "*dans la préméditation et dans la dissimulation*" soms helemaal als criminelen. Evenals geesteszieken kennen criminelen vaak geen genegenheid, geen medelijden, geen welwillendheid, geen mededogen met hun slachtoffer: "*Ils sont capables de manger, de danser près du cadavre, de s'en vanter; ils portent également peu d'affection même à leurs compagnons*". Niettemin kan men ook in deze categorie van geesteszieke misdadigers onderscheid maken, vervolgt Lombroso. Hij wijdt een afzonderlijke bespreking aan de drankverslaafde misdadiger, aan de hysterische misdadiger, aan de imbeciele en aan de monomane misdadiger. In de slotbeschouwing van dit onderdeel stelde hij echter duidelijk dat er nog andere subcategorieën kunnen worden onderkend. Maar welke onderscheiden ook worden gemaakt, zo rondt hij af, vast staat dat geesteszieke misdadigers in een aantal opzichten ook duidelijk verschillen van de geboren misdadigers. Hierbij denkt hij onder anderen aan hun soms absurde

drijfveren, het belang dat zij hechten aan details, hun uitputting na het plegen van een misdaad en hun voorkeur voor bepaalde symbolen.

Gelegenheidsmisdadigers vormen in de ogen van Lombroso eveneens een categorie van misdadigers die op diverse manieren kan worden onderverdeeld. Hij maakt een onderscheid tussen pseudo-misdadigers (en verdeelde deze subcategorie weer onder in pseudo-misdadigers, criminaloïden en gewoontemisdadigers), misdadigersgenootschappen, latente misdadigers en epileptoiden.

Met pseudomisdadigers doelt Lombroso vooral op mensen die delicten plegen welke geen enkele perversiteit belichamen en ook de samenleving geen schade berokkenen, met andere woorden gedragingen die strafbaar zijn gesteld op grond van een bepaalde opvatting of een bepaald vooroordeel en kortaf wetsdelicten –neem bijvoorbeeld verkeersdelicten– kunnen worden genoemd. Criminaloïden daarentegen zijn mensen die reeds een zekere aanleg hebben tot het kwaad maar deze aanleg openbaart zich slechts in bepaalde omstandigheden. Lombroso denkt hierbij bijvoorbeeld aan mannen die zich in seminaries ontwikkelen tot knapenschenders, aan boekhouders die geld pakken uit de kas van hun bedrijf en aan zwakke figuren die zich op sleeptouw laat nemen door geboren misdadigers en er een “*couple criminel*” mee vormen. Hoezeer zij zich evenwel onderscheiden van de geboren misdadigers blijkt in de gevangenissen: zij hebben een werkelijke afkeer van deze criminelen “*et désirent vivre isolés dans la prison; presque tous conservent de l'affection pour leur famille; les receleurs libérés sont d'excellents pères de famille*”. Ook gewoontemisdadigers tenslotte kunnen volgens Lombroso niet op één lijn worden gezet met geboren misdadigers, hoezeer zij er somtijds in hun gedragingen ook op lijken. Het gaat hier immers om mensen die door een gebrek aan opvoeding of ondersteuning –uit nooddrift met andere woorden– in contact zijn gekomen met misdadigers en die van dezen hebben geleerd hoe zij zich door het plegen van misdaad in leven kunnen houden.

Over misdadigersgenootschappen zoals de Siciliaanse mafia en de Napolitaanse camorra heeft Lombroso ook een uitgesproken mening. Zulke bendes vormen in zijn ogen gewoonlijk een mix van gelegenheidsmisdadigers en gewoontemisdadigers “*entraînés par quelque criminel-né de génie*”. Het doel van (de leden van) deze genootschappen is enerzijds vanzelfsprekend om zich andermans eigendommen toe te eigenen en anderzijds om zich doeltreffender, want meer georganiseerd, teweer te kunnen stellen tegen optreden van de overheid. Zulke bendes worden meestal geleid door een crimineel die evenals het opperhoofd van een wilde stam beschikt over een welhaast dictatoriale macht. Heel grote bendes kennen zelfs een heuse arbeidsdeling, met een beul, een secretaris, zelfs een priester en een genees-

heer. Zij hebben ook hun eigen gedragscodes. Overtreding hiervan wordt zwaar gestraft. Een van de ergste misdaden is om voor eigen rekening te stelen en dus de bende niet te laten delen in de opbrengst. De bendes van de camorra kenden indertijd volgens Lombroso een uitgekiende organisatie: de toelating van nieuwe leden was strak geregeld en met rituelen omgeven, aan de gedragscodes werd strak de hand gehouden, bij de minste twijfel aan iemands loyaliteit moest hij zijn volstrekte betrouwbaarheid bewijzen, bijvoorbeeld door het doden van zijn beste vriend. Zij leefden voor een groot deel van afpersing, zowel buiten de gevangenissen als in de gevangenissen, maar ook in de bordelen en de speelholen. Voor gevangen genomen bendelieden en hun families, voor hun zieken en voor hun bejaarden, werd goed gezorgd. De mafiabendes op Sicilië opereerden volgens Lombroso op eenzelfde manier.

Tenslotte dan de latente criminelen en de epileptoïden. Bij de eerstgenoemde subcategorie denkt Lombroso bovenal aan gefortuneerde en/of invloedrijke mensen die hun maatschappelijke positie te danken hebben aan het criminele gedrag dat zij in bepaalde omstandigheden manifesteren. Het prototype van zulke latente criminelen zijn in de ogen van Lombroso vooral mensen die met succes een politieke of sociale strijd hebben aangevoerd. Hierbij maakt hij wel duidelijk onderscheid tussen echte criminelen die zich op een gegeven moment in de strijd hebben geworpen –die bedoelt hij hier niet–, en politici die zich na de strijd als criminelen hebben ontpopt – die bedoelt hij wel. De laatstgenoemde subcategorie, die van de epileptoïden, voert Lombroso vooral op om tot besluit van zijn boek er nog eens op te wijzen dat misdadig gedrag eigenlijk is gebaseerd op een “*substratum épilectique*” en tezamen met het atavisme tot ontwikkeling komt. Tot het bittere einde hield Lombroso dus vol dat misdaad altijd ook een ziekte is en dat hierom criminologie en psychiatrie steeds hand in hand moeten gaan.

III.2. De differentiële toepassing van het paradigma op criminele vrouwen en politieke misdadigers

Wie alleen het hoofdwerk van Lombroso zou lezen, zou tot de conclusie kunnen komen dat de misdadiger voor hem als vanzelfsprekend een mannelijk persoon is. Zowel in de theoretische beschouwingen als in de vele voorbeelden staat immers de man centraal. Niettemin was Lombroso degene die in 1893 samen met zijn schoonzoon G. Ferrero een monografie publiceerde over de vrouw als misdadig(st)er en als prostituee. Deze studie kan enerzijds worden geplaatst in het verlengde van de onderzoeken van Quetelet. Had deze immers niet vastgesteld dat geslacht een belangrijke onderscheidende factor was in de verklaring van criminaliteit? Maar, heel anders dan Quete-

let, verbonden Lombroso en Ferrero de rol van het 'geslacht' niet zozeer aan de maatschappelijke positie van de vrouw maar bovenal aan de bouw van haar lichaam en geest. Sociologie en bio-antropologie stonden op dit punt dus lijnrecht tegenover elkaar. Anderzijds moet deze studie worden gezien als een verweerschrift van Lombroso tegen zijn critici en met name tegen hun argument dat criminele vrouwen geen atavistische kenmerken vertonen en dat zijn theorie van de atavistische misdadiger er dus helemaal naast was. In deze zin was het er Lombroso en Ferrero hier dus duidelijk om te doen hun wetenschappelijk paradigma overeind te houden. Het maken van een onderscheid, zowel tussen geboren misdadigsters en gelegenheidsmisdadigsters, als tussen geboren prostituees en gelegenheidsprostituees, paste helemaal bij deze reddingspoging. Op deze manier werd er immers toch nog enige invloed toegekend aan maatschappelijke factoren bij de verklaring van bepaalde vormen van misdadig gedrag en van prostitutie. Dit onderscheid lag overigens helemaal in de lijn van de typologie van misdadigers die Lombroso eerder reeds had uitgewerkt (Uhl, 2000).

De publicatie van Lombroso en Ferrero –één van de eerste omvangrijke studies in zijn soort– maakte snel furore. Dit blijkt uit haar vertalingen, in 1894 in het Duits en in 1896 in het Frans: *La femme criminelle et la prostituée*. Dit opmerkelijke boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel bevat een beschrijving van de normale vrouw en het tweede deel een beschrijving van de misdaad die door vrouwen wordt gepleegd, inclusief de prostitutie. Deze beschrijvingen vormen de achtergrond van de analyses die Lombroso en Ferrero in het derde deel presenteren van de anatomie, de biologie en de psychologie van de criminele vrouw en de prostituee.

Met betrekking tot de anatomische kenmerken van deze vrouwen richtten Lombroso en Ferrero vanzelfsprekend de aandacht op de schedel en lichaamsbouw in het algemeen en op de atavistische kenmerken in het bijzonder. Volgens hen kan onder meer worden vastgesteld dat criminele vrouwen niet alleen kleiner van gestalte zijn en (met name dievegges en prostituees) een kleinere schedel(inhoud) hebben dan eerbare vrouwen maar dat zij ook meer tekenen van degeneratie vertonen dan laatstgenoemden. Zij wijzen hierbij onder meer op de asymmetrie van het gezicht, de mannelijke gedaante en de grootte van de kiezen. Waarbij het volgens hen overigens zo is dat bijvoorbeeld vrouwen die iemand hebben vermoord of die brand hebben gesticht in het algemeen meer ernstige degeneratieverschijnselen vertonen dan bijvoorbeeld vrouwen die kindermoord hebben gepleegd. Bij prostituees worden volgens Lombroso en Ferrero dikwijls bovenmatige haargroei, hypertrofie van het geslachtsdeel en tandafwijkingen vastgesteld. Achterin het boek voegden zij een aantal foto's om de lezer te overtuigen van de juistheid van hun gelijk. Hoeveel misdadige vrouwen (procentueel)

kunnen worden gerekend tot het atavistische type weten Lombroso en Ferrero desalniettemin niet te zeggen. Zij menen wel te kunnen becijferen dat dit criminele type onder misdadige vrouwen naar verhouding minder voorkomt dan de atavistische misdadiger onder de mannelijke criminelen. Naar hun mening is het zelfs een zeldzaamheid (“*une rareté*”). Onder de prostituees daarentegen treft men –zo vonden zij– veel vaker het atavistische type aan dan onder criminele vrouwen.

In het verlengde van deze laatste bevindingen maakten Lombroso en Ferrero in hun beschrijving van de biologische en psychologische kenmerken een onderscheid tussen geboren misdadigsters en prostituees enerzijds en gelegenheidsmisdadigsters en -prostituees en passionele misdadigsters en geestesgestoorde prostituees anderzijds.

Wat de eerstgenoemde categorie van misdadigsters betreft is hun slotsom dat dezen zeer sterk gelijken op hun mannelijke tegenhangers: “*Cette atavique diminution des caractères sexuels secondaires, que nous avons notée dans l’anthropologie, nous la retrouvons chez la femme criminelle, qui, par l’érotisme excessif, la faible maternité, le plaisir pour la vie dissipée, l’intelligence, l’audace, la domination sur les êtres faibles et suggestibles, parfois même par la force musculaire, le goût des exercices violents, des vices et même des vêtements virils, reproduit tour à tour l’un ou l’autre des traits masculins. A ces caractères virils s’ajoutent souvent les pires qualités de la psychologie féminine: l’inclination exagérée à la vengeance, l’astuce, la cruauté, la passion pour la parure, le mensonge, formant ainsi fréquemment des types d’une perversité qui semble atteindre l’extrême limite*”. De geboren prostituee lijkt daarentegen niet zozeer op de geboren misdadiger maar staat er helemaal aan gelijk: zij zien er anatomisch en psychologisch eender uit: “*La prostitution n’est donc, en somme, que le côté féminin de la criminalité*”. Prostituees begaan gewoonlijk dan ook meer lichtere vormen (“*plus adoucies*”) van diefstal, geweldpleging en chantage. En het feit dat prostitutie in sociaal opzicht een nuttige functie vervult (“*une soupape d’échappement pour la sexualité masculine et comme préventif de délits*”) doet aan de ernst van dit verschijnsel niets af. Ook een crimineel kan zich wel eens opwerpen als een held: “*il n’en reste pas moins pour cela psychologiquement un criminel, quoique cette fois sa criminalité se soit révélée d’une manière utile*”.

Voor Lombroso en Ferrero bestaat het merendeel van de criminele vrouwen evenwel uit gelegenheidsmisdadigsters. En die kunnen in twee categorieën worden onderverdeeld: degenen die meer gelijken op geboren misdadigsters en degenen die meer gelijken op normale vrouwen. Misdadigsters in de eerste categorie maken zich volgens hen veeleer schuldig aan geweldsdelicten en die in de tweede categorie aan vermogensdelicten. De

gelegenheidsprostituees zitten in de ogen van Lombroso en Ferrero psychologisch echter veel abnormaler in elkaar dan de gelegenheidsmisdadigsters. Zij schrijven dit toe aan het feit dat prostitutie meer dan criminaliteit de echte degeneratie van de vrouw belichaamt. Dit verklaart volgens hen ook waarom de gelegenheidsprostituee meer degeneratieve kenmerken gemeen heeft met de geboren prostituee dan de gelegenheidsmisdadigster met de geboren misdadigster.

Het getuigt van wetenschappelijke vastberadenheid en moed dat Lombroso zijn opvattingen over de atavistische misdadiger niet alleen verdedigde ten opzichte van het onderscheid tussen man en vrouw maar ze ook uitprobeerde op zo'n moeilijke categorie van misdadigers als die van degenen die politieke misdaden (hebben) begaan. Is de definitie van wat misdaad is of niet en wie een misdadiger is of niet, ergens anders nog betrekkelijker dan op politiek gebied? In het boek dat Lombroso samen met de advocaat Laschi in 1891 publiceerde over politieke misdaad en revoluties deed hij daar niettemin een poging toe. Ook dit boek kreeg veel aandacht. Nog in het zelfde jaar verscheen een Duitse vertaling van dit werk en in 1892 een Franse vertaling: *Le crime politique et les révolutions par rapport au droit, à l'anthropologie criminelle et à la science du gouvernement*. Dit boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel –waarschijnlijk alleen door Lombroso geschreven– handelt over de antropologie en de sociologie van de politieke misdaad en van revoluties, het tweede, veel kortere, deel –dat hoofdzakelijk door Laschi werd geschreven– heeft betrekking op de strafrechtelijke reactie op politieke misdaad en op de middelen om zulke misdaad te voorkomen. Maar het voorwoord is ook belangrijk. Hierin laten de auteurs er immers geen misverstand over bestaan dat dit boek werd geschreven tegen de achtergrond van de politieke veranderingen en conflicten in Italië en elders in Europa, en maken zij er ook geen geheim van dat het werd geschreven vanuit een bepaalde politieke visie. Waar zij immers nog begrip kunnen opbrengen voor de maatschappij die republikeinen en socialisten nastreven, daar keren zij zich onomwonden tegen communisten en anarchisten: “*qui se déclarent la négation la plus complète de l'Etat, reniant jusqu'aux devoirs de citoyen, et qui prétendent détruire, d'un coup, les liens qui rendent l'homme actuel relativement heureux*”. Evenzo waarschuwen zij voor pogingen van geboren misdadigers om “*sous couleur politique*” een welvarende samenleving met een gelukkige bevolking in het ongerede te brengen. Hierbij verlieze men niet uit het oog dat Lombroso, zoals eerder werd aangegeven, in het begin van de jaren 1880 voor de socialistische partij zetelde in de gemeenteraad van Turijn.

Het is opmerkelijk dat Lombroso (zijn deel van) het boek begint met de sociologie van de politieke misdaad en van revoluties. Dit is opmerkelijk in

vergelijking met de studies die eerder werden besproken: die vertrekken allemaal vanuit antropologisch perspectief. Lombroso zelf geeft voor deze andere aanpak geen verklaring. Kennelijk sprak hij in zijn ogen voor zichzelf omdat deze misdaad zo nauw verbonden is met het behoud en met de omverwerping van maatschappelijke verhoudingen dat ze er absoluut niet los van kan worden gezien. Hoe dan ook, enigermate in de lijn van Quetelet, behandelt Lombroso in het kader van deze sociologie onder meer de invloed van het klimaat, van de geografie, van de voeding, van de bevolking, van de sociale, politieke en economische omstandigheden en van toevallige omstandigheden op revoluties en revoltes. Hij doet dit in de hoofdstukken één tot en met acht aan de hand van een stortvloed van voorbeelden. Zijn uitgangspunt bij dit alles is dat samenlevingen in sociaal en moreel opzicht slechts langs de weg der geleidelijkheid vooruitgang kunnen boeken. Pogingen om met geweld zulke vooruitgang te bewerkstelligen –hoe noodzakelijk zij ook kunnen zijn in de ogen van een onderdrukte minderheid– zijn anti-sociaal en zijn bijgevolg een misdaad. En dikwijls, voegt Lombroso eraan toe, vormen zij een nutteloze misdaad, omdat zij door de reactie erop teniet worden gedaan. Er kan bijgevolg een onderscheid worden gemaakt tussen aan de ene kant geleidelijke en noodzakelijke ontwikkelingen die onder omstandigheden overgaan in vruchtbare revoluties en aan de andere kant plotse, kunstmatige en gewelddadige revoltes die tot niets leiden. Op het einde van het eerste deel van het boek stelt Lombroso dat het bij rebellie steeds om politieke misdaad gaat maar dat revolutie als zodanig geen crimineel fenomeen vormen.

Kijkend naar het klimaat meent Lombroso te kunnen stellen dat er in heel warme en in zeer koude streken zo goed als geen revoluties en opstanden plaatsgrijpen. In het eerste geval omdat de bevolking er gewoonlijk niet zo actief is, in het tweede geval omdat de verbeelding er trager is en minder snel wordt geprikkeld. Wat de rol van de geografie betreft, wijst Lombroso erop dat deze factor vele vormen kan aannemen. Zo is bij bergvolken de neiging tot revolte gering, bij volken in het laagland groot, met name omdat er in de bergen minder zuurstof is en de inertie onder de mensen daardoor groter, ook in politiek opzicht. Met betrekking tot de voeding merkt Lombroso onder anderen op dat in landen waar grote armoede heerst –zoals in Afrikaanse landen of heel lang in Ierland– de mensen vanwege de honger niet in opstand (kunnen) komen maar dat zij dit wel doen in stedelijke gebieden waar hun welvaart en welzijn relatief groot zijn. In termen van ras is Lombroso stellig van mening dat de blonde, meer noordelijke rassen in Europa, meer geneigd waren tot revolutie en de bruine, meer zuidelijke rassen meer tot revolte. Hij schrijft dit verschil niet alleen toe aan verschillen in hun lichaamsbouw maar ook aan belangrijke verschillen in cultuur. In

relatie tot andere (maatschappelijke) omstandigheden denkt Lombroso onder meer dat in samenlevingen waarin de macht is geconcentreerd in de handen van een (religieuze of economische) élite zich gemakkelijker “*l’anarchie des révolutions trop violentes*” kan voordoen dan in samenlevingen waar de macht is verdeeld over meer bevolkingsgroepen. Maar ook het slecht bestuur van een land of een veel te ongelijke verdeling van de welvaart kunnen oorzaak zijn van revolutie en van revolte.

In de daaropvolgende hoofdstukken –negen tot en met zestien– bespreekt Lombroso de individuele factoren. Om te beginnen geslacht, leeftijd, status en beroep. Vrouwen zijn volgens hem in het algemeen niet in staat om revoluties te ontketenen of aan te voeren. Dat zij in Rusland toch vaak deelnemen aan revolutionaire bewegingen schreef hij toe aan de mystiek-religieuze tendensen die zich in dit land voordoen als reactie op alle mogelijke economische verschrikkingen en vreselijke natuurrampen. Hun belangrijke rol in zulke bewegingen in (andere) Oost-Europese landen vloeit volgens hem bovenal voort uit het betrekkelijk hoge intellectueel niveau van de Slavische vrouw, “*la seule en Europe qui ait un penchant viril, cruel même, à l’action*”. Dat vrouwen daarentegen bij opstanden wél veelvuldig in de eerste rijen te vinden zijn, komt omdat zij, uitzonderingen daargelaten, zeker in het verleden “*étaient très inférieures à l’homme et ne pouvaient favoriser les mouvements évolutifs qui marquent le maximum des progrès humains*”. Meestal nemen jonge mannen het voortouw in revoluties: mannen zijn in hun jeugd nog impulsief, hebben nog niet zo’n hoog ontwikkeld moreel bewustzijn, en zijn op die leeftijd ook nog zeer altruïstisch ingesteld. Wat status en beroep betreft is Lombroso van oordeel dat niet kon worden gezegd dat de ene klasse –burgerij, proletariaat, adel– of het ene beroep –priesters bijvoorbeeld– meer betrokken is bij revoluties en revoltes dan de andere. Welke klassen er wel of niet deelnemen hangt helemaal af van de omstandigheden.

In hoofdstuk tien werpt Lombroso de vraag op in welke mate atavistische misdadigers –geboren misdadigers maar ook “*fous moraux*”– betrokken zijn bij politieke troebelen. In het algemeen valt dit volgens hem moeilijk uit te maken maar in de anarchistische beweging zaten er volgens hem veel. Ook hun geschriften tonen aan dat “*bien des anarchistes se sentent eux-mêmes en communion avec les criminels-nés et ils ne le dissimulent pas*”. Ten bewijze hiervan citeert Lombroso onder meer het geschrift van een zekere Panizza waarin deze stelt dat de dief eigenlijk een slachtoffer is en dus het recht heeft om te stelen. Ook wijst hij op het veelvuldig gebruik van woorden uit de eigen taal van de misdadigers. Waarom geboren misdadigers op zo grote schaal zijn betrokken bij politieke revoluties is voor Lombroso geen raadsel: die bieden hen niet alleen de kans om hun impulsieve instincten bot te vieren

maar verschaffen daarenboven hun misdaden ook nog de schijn van generositeit. En zo slagen zulke misdadigers er zelfs in om invloed te krijgen over gewone mensen hetgeen zij trouwens erg graag willen "*car ils sont vaniteux jusqu'à la mégalomanie*". In hoofdstuk elf gaat Lombroso nader in op de geestesgestoorde politieke misdadigers: evengoed de zwakzinnigen als de ontevreden die al hun tegenslag wijten aan de samenleving en de regering. Hoofdstuk twaalf wijdt hij aan de rol van geesteszieken die zich gedragen alsof zij genieën of apostelen zijn ("*mattoïdes politiques*") en die in politiek wisselvallige tijden door hun verschijning, door hun enthousiasme, door hun vasthoudendheid en ook door hun vulgariteit, greep kunnen krijgen op mensenmassa's, in het bijzonder omdat zij inspelen op het feit dat in parlementaire landen bij veel mensen hun gevoel voor rechtvaardigheid constant wordt gekwetst en dat eerbare politici dit niet zo vierkant aan de kaak willen stellen. Sommigen onder hen ontwikkelen zich tot echte vervolgers, zeker als ze niet voldoende succes hebben, en keren zich tegen regeringsleiders of tegen het politieke regime zelf waarin ze leven.

De politieke gelegenheidsmisdadigers figureren in het korte hoofdstuk dertien. Hiermee bedoelt Lombroso die brave burgers die zich door de omstandigheden –armoede, slechte behandeling– gedwongen zien de wetten te overtreden of zich aan te sluiten bij opstandelingen. In het al even korte hoofdstuk veertien gaat hij in op het fenomeen dat mensen zich gemakkelijk laten meeslepen in politieke avonturen als zij deel uit maken van een menigte die zich om wat voor reden ook laat opzweepen. In het verlengde van deze twee hoofdstukken worden in hoofdstuk vijftien de passionele politieke misdadigers besproken: zij vertonen geen degeneratieve trekken maar zijn behept met een zeker fanatisme, hoe nobel bedoeld ook. Vroeger dan andere mensen bespeuren zij de onbillijkheden van politieke of sociale tirannie en verlangen er hevig naar dat onrecht uit de wereld te helpen, desnoods door zichzelf op te offeren. Tenslotte wijst Lombroso in hoofdstuk zestien op de zeer belangrijke rol van de echte genieën in revoluties: die van mensen dus met grote intellectuele en morele kwaliteiten. In revoltes zal men hen tevergeefs zoeken.

IV. DE WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE IN EEN IMPASSE: EEN SCHEIDING DER GEESTEN

Vorenstaande beschrijvingen van criminele vrouwen (en prostituees) en politieke misdaad en misdadigers laten zien dat Lombroso bij de differentiële toepassing van het paradigma van de atavistische misdadiger de algemene typologie die hij op grond van dit misdadigerstype had ontwikkeld, als leidraad gebruikte. Dit verleende zijn wetenschappelijke oeuvre natuurlijk

meer coherentie en consistentie dan het op het eerste gezicht heeft. Ook hierom is het niet verwonderlijk dat zijn denkbeelden op zo grote schaal binnen en buiten Europa bekend werden: de typologische uitwerking en de differentiële toepassing ervan versterkten als vanzelf de geloofwaardigheid van het onderliggende credo. Zij sterkten in elk geval bij Lombroso's medestanders het gezag van zijn paradigma. En zijn tegenstanders konden het hierom niet zomaar van tafel vegen: Lombroso's oeuvre plaatste hen voor een zware en moeilijke opgave. De 'choc des idées' was dus hard.

Hoe hard bleek in 1891-1892 in de discussie over het programma van het derde internationale congres voor criminele antropologie dat in augustus 1892 te Brussel zou plaatsgrijpen. Een van de conclusies op het tweede congres –dat in 1889 in Parijs plaatsvond– was geweest dat een commissie van zeven antropologen op het congres te Brussel de uitkomsten zou presenteren van een vergelijkende studie van honderd levende criminelen en honderd eerzame burgers. Toen duidelijk werd dat die studie niet was gemaakt, weigerden de Italianen deel te nemen aan het Brusselse congres. Lombroso, Ferri, Garofalo en anderen verklaarden in een brief aan het organisatiecomité hun afwezigheid met het argument dat een wetenschappelijk congres "*ne doit pas être une logomachie plus ou moins brillante, mais un compte rendu sommaire et définitif des nouvelles conquêtes expérimentales*". En vermits de beloofde vergelijkende analyse niet was gemaakt, was het komende congres in hun ogen "*dépourvu du fondement des faits, qui seul aurait pu donner lieu à une discussion vraiment scientifique et concluante. En suivant de loin, avec notre sympathie la plus cordiale, vos efforts pour le congrès de cette science nouvelle, nous vous envoyons nos souhaits les plus sincères*" (Actes, 1893). De wetenschappelijke revolutie die Lombroso ontegenzeggelijk had ontketend, kwam op deze manier natuurlijk in een impasse terecht. Men zou ook kunnen zeggen dat toen de scheiding der geesten werd voltrokken die tot op de dag van vandaag voelbaar is in de criminologie: die tussen de aanhangers van een meer sociologisch georiënteerde criminologie en de aanhangers van een meer (bio-)psychologisch georiënteerde criminologie.

Enkele jaren later, in 1899, publiceerde Lombroso een boek waarin hij enerzijds systematisch inging op de oorzaken van criminaliteit en anderzijds systematisch op de middelen om haar te bestrijden. De Duitse vertaling verscheen in 1902: *Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens*. Het vertrekpunt in dit boek is niet de atavistische misdadiger en ook niet een bepaald type van misdaad of misdadiger, maar, zoals gezegd, een analyse van alle mogelijke oorzaken van alle mogelijke vormen van misdaad. Dit lezende zou men kunnen denken dat Lombroso met dit boek afstand nam van het paradigma dat hij jaren voordien had ontwikkeld, en dat hij op deze

manier als het ware de kloof tussen de Italiaanse School en haar tegenstanders probeerde te overbruggen. Naar mijn mening is dit echter niet het geval. De bedoelde analyse vormt veeleer een dwarsdoorsnede van al hetgeen dat hij in de jaren voordien naar voren had gebracht. Dit boek kan met geen mogelijkheid worden gezien als een poging zijnerzijds om de impasse die voordien was ontstaan, te doorbreken. Het vormt veel meer een resumé van zijn wetenschappelijke oeuvre.

Hierom is het helemaal niet zo opmerkelijk dat hij in deze analyse zowel aandacht schenkt aan de invloed van het klimaat op misdaad als aan de rol van ras en "*atavistische Vererbung*" van criminaliteit. Deze en andere onderwerpen kwamen in zijn vorige boeken immers ook uitvoerig aan de orde. Sommige nu zelfs nog sterker dan voordien, is mijn indruk. Hierbij is het met name van belang –met het oog op de geschiedenis van de criminologie in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw– om te wijzen op de stelligheid waarmee Lombroso in hoofdstuk drie de problematiek van de mafia in Italië bovenal als een kwestie van overerving duidt en de zigeuners zonder veel omhaal van woorden bestempelt als een "*Rasse von Verbrechern*". Dat zigeuners in Hongarije niettemin zo'n prachtige muziek maken, ziet hij als een bewijs "*für die Neophilie und Originalität, welche man, vermischt mit Atavismus, beim Verbrecher finden kann*". De criminaliteit onder joden en het optreden van de joodse roverbendes in het verleden schreef hij daarentegen hoofdzakelijk toe aan hun maatschappelijke positie. Immers, zo moest men erkennen, "*seitdem der Jude endlich ins politische Leben eintreten dürfte, man diese Neigung zur speziellen Kriminalität schwinden sah*". Grote verschillen in zijn verklaring voor criminaliteit als deze demonstreren overigens nog maar weer eens de warrigheid en tegenstrijdigheid die zijn betoogtrant plagen.

V. LOMBROSO'S OPVATTINGEN OVER STRAFRECHT(SPLEGING) EN MISDAADBESTRIJDING

De ideeënstrijd in de opkomende criminologie was niet alleen zo hard omdat het Lombrosiaanse beeld van de misdadiger(s) door velen radicaal van de hand werd gewezen. Zij werd ook zo hard gevoerd vanwege de vergaande consequenties die Lombroso en zijn medestanders aan dit beeld verbonden voor de aanpak van de misdaadbesteding in het algemeen en voor het strafrecht en de inrichting van de strafrechtspleging in het bijzonder.

In het tweede deel van het boek dat Lombroso samen met Laschi schreef over politieke misdadigers kwamen deze beide onderwerpen reeds ruim aan bod, zoals hiervoor al werd aangestipt.

Uitgebreid wordt eerst de strafbaarstelling van politieke gedragingen in de geschiedenis besproken en wordt vervolgens aangedrongen –tegen de achtergrond van de eigen analyse van de politieke misdaad en misdadigers– op een differentiatie van het sanctiestelsel die zou sporen met de verschillende soorten misdadigers die waren geïdentificeerd. Wijzend op bijvoorbeeld het grote gevaar van geboren misdadigers die zich mengen in de politieke strijd, pleiten Lombroso en Lashi ervoor om hen via deportatie te verwijderen uit de samenleving; anders moet men hen de doodstraf geven. Geesteszieken die door hun uitstraling de leiding kunnen nemen in revoltes moeten ter wille van de sociale veiligheid preventief worden geïnterneerd. Passionele politieke misdadigers zouden een tijdlang moeten worden verbannen naar een eiland of worden opgesloten in een fort zodat zij geen kwaad meer kunnen stichten. Hun straf moet wel tijdelijk en ook herroepelijk zijn want, wanneer de veranderingen waarvoor zij hebben gevochten, door de meerderheid worden overgenomen en in praktijk worden gebracht, kunnen zij niet langer als misdadigers worden beschouwd en moeten zij dus in vrijheid worden gesteld.

Schrijvend over de preventie van politieke misdaad doen Lombroso en Lashi eveneens een heel aantal voorstellen die alle in meer of mindere mate corresponderen met de oorzaken van politieke misdaad die zij menen te hebben blootgelegd in het eerste deel van hun boek. Hun vertrekpunt hierbij is dat repressie geen positief effect zal kunnen hebben *“quand la nature des choses et l'opinion publique ne les secondent pas: c'est donc à préparer le terrain, pour que la machine de l'Etat fonctionne bien et que l'organisme politique ne se détraque pas, que doit s'employer l'homme d'état, bien plus qu'à combattre, par des remèdes violents, les maux qui pourront se produire”*. De maatregelen die zij voorstellen zijn enerzijds economisch van aard en anderzijds politiek van inslag. Bij de economische maatregelen wijzen zij onder meer op de noodzaak om een oplossing te vinden voor de sociale kwestie (een eerlijker verdeling van inkomen), op het grote belang van behoorlijke sociale voorzieningen, op het recht van arbeiders op fatsoenlijke werkomstandigheden, op de voordelen van een hervorming van het onderwijs en op de noodzaak van ingrijpende landhervormingen. Interessant bij dit alles is dat Lombroso hier onverbloemd te kennen geeft dat een aantal van deze maatregelen eigenlijk zou neerkomen op de uitvoering van het programma van zijn (de socialistische) partij. Dat deze partijpolitieke stellingname eveneens doorklinkt in de voorstellen die Lombroso en Lashi in de politieke sfeer doen, spreekt dan ook welhaast voor zichzelf. Bij deze voorstellen moet men bijvoorbeeld denken aan: conflicten tussen bevolkingsgroepen in staten tegengaan door middel van decentralisatie van bevoegdheden; beroepsgroepen die buitensporig veel invloed uitoefenen op het

beleid, zoals bijvoorbeeld advocatuur, enigermate kortwieken; niet het algemeen stemrecht invoeren maar wel streven naar een meer gelijke vertegenwoordiging van de diverse maatschappelijke klassen in het Parlement; tegengaan dat een kleine groep van personen op alle niveaus van het openbaar bestuur de touwtjes in handen krijgt via de opeenstapeling van politieke mandaten; zeker in Italië zelf het universitair onderwijs drastisch moderniseren zodat de hogere klassen beter in staat zouden zijn hun maatschappelijke rol te spelen; en de magistratuur bevrijden van haar politieke onderworpenheid en nog slechts talentvolle en verdienstelijke mensen selecteren voor dit belangrijke instituut.

Dit overzicht van voorstellen ter repressie en ter preventie van politieke misdaad laat zien dat Lombroso ongemeen betrokken was bij de maatschappelijke veranderingen die zich in zijn tijd voordeden en bepaald ook opmerkelijke ideeën naar voren bracht om een oplossing te vinden voor de grote vraagstukken die toentertijd speelden. Zijn voorstellen waren zeker niet allemaal origineel en ook niet allemaal even radicaal, toch niet in onze ogen, maar zij maakten desalniettemin het nodige los bij veel van zijn toehoorders en lezers. Dit kwam natuurlijk niet alleen vanwege het feit dat zij voor een stuk van socialistische origine waren maar ook vanwege het feit dat zij als het ware het beleidsmatige en dus niet vrijblijvende antwoord vormden op zijn verklaring voor het fenomeen van de politieke misdaad. Bij Lombroso gingen verklaren van misdaad en bestrijden van misdaad meer dan bij welke van zijn voorgangers ook hand in hand. Dit blijkt nog sterker uit het laatste grote boek dat hij in 1899 publiceerde en dat hiervoor reeds werd aangehaald in de Duitse vertaling uit 1902: *Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens*.

Waar het hiervoor niet nodig was om dieper in te gaan op het eerste deel van dit boek, daar kan nu bepaald niet voorbij worden gegaan aan het tweede deel en derde deel. Nergens anders heeft Lombroso immers op een min of meer samenhangende manier uiteengezet hoe hij in het algemeen dacht over de (preventieve) bestrijding van misdaad en over de toepassing van het strafrecht.

In de uiteenzetting van zijn ideeën over de preventieve bestrijding van misdaad maakt Lombroso een onderscheid tussen algemene maatregelen, gericht op alle mogelijke vormen van criminaliteit, en speciale maatregelen, bedoeld voor de beheersing van specifieke misdadervormen. Bij deze laatste categorie van maatregelen schenkt hij in het bijzonder aandacht aan de voorkoming van seksuele delicten, van oplichting en van politieke misdaad. Het zou te ver voeren om hier in te gaan op wat Lombroso zoal te berde brengt over de voorkoming van de laatstgenoemde (categorieën van) delicten. Het is al moeilijk genoeg om samen te vatten welke algemene preven-

tieve maatregelen volgens Lombroso moeten of kunnen worden genomen om de misdaadproblemen in Italië en elders in Europa te beheersen. In een poging daartoe kan worden gesteld dat hij bovenal veel heil verwacht van:

- de versterking van de (liberale) economie in Europa (de smokkel zou afnemen, de corruptie van (douane)ambtenaren zou verminderen);
- de verkleining van de kloof tussen arm en rijk en op alle fronten –huisvesting, scholing, arbeidsbemiddeling, kinderopvang, opvoedingsbijstand et cetera– uitbreiding van de sociale bijstand (zou op alle fronten de misdaad doen dalen);
- de invoering van volstrekte politieke vrijheid (minder opstanden en minder gewelddadig anarchisme);
- en de modernisering van het personen- en familierecht (afname van het aantal abortussen, kindermoorden en van wraakoefeningen).

Daarnaast pleit hij voor harde bestrijding van barbarij zoals die volgens hem gestalte had gekregen in allerlei vormen van banditisme en zich ook manifesteerde in de mafia en camorra (politici die met hen in verbinding staan alle politieke rechten ontnemen, benedeleden verbannen naar afgelegen eilanden, inperking van het genaderecht ten opzichte van (leden van) deze criminele organisaties). Ook stelt Lombroso drastische maatregelen voor –hij sprak zelfs van de eventuele noodzaak van een gericht neo-Malthusiaans beleid– om te voorkomen dat er zich grote stedelijke agglomeraties zouden vormen die te kampen zouden krijgen met grote veiligheidsproblemen: verplaatsing van werkgelegenheid maar ook allerlei voorzieningen (universiteiten, opvoedingsgestichten) naar kleine steden op het platteland, bevordering van emigratie naar de koloniën, een harde aanpak van de misdaad –en met name van de heling– in de steden et cetera. Hij hecht verder ook veel belang aan een modernisering van het politiewezen. Hierbij gaat het onder meer om de integratie van nieuwe wetenschappelijke inzichten en methoden in het politiebeleid, de toepassing van moderne technologie –bijvoorbeeld communicatietechnologie– in de uitvoering van de algemene politietaak en de snelle invoering van de Bertillonage, dit wil zeggen het anthropologische en fotografische herkenningssysteem dat door Alfonse Bertillon bij de politieprefectuur in Parijs was ontwikkeld. Tenslotte komt Lombroso ook op voor de grootschalige inschakeling van de media bij de verspreiding van opsporingsberichten.

Reeds in het tweede deel van deze studie maakt Lombroso er geen geheim van dat hij niet veel op heeft met de manier waarop de strafrechtsbedeling was georganiseerd. Hij stelde zich hier niet alleen kritisch op tegenover het cellulaire stelsel in het gevangeniswezen –dit stelsel kost niet alleen erg veel geld, functioneert in de praktijk niet zoals het was bedacht en

levert bovendien slechts “*zum Kampfe untauglichen Automaten*” af- maar ook tegenover de strafrechtspraak. Zo vindt hij dat het jurysysteem om tal van redenen –onder meer vanwege de gebruikelijke samenstelling van jury’s uit ongeletterde mensen en de mede hierom vaak eerder instinctieve besluitvorming- volkomen uit de tijd is en noemt hij het in het licht van de moderne herinneringspsychologie onbegrijpelijk dat door rechters, en juristen in het algemeen, nog steeds zoveel belang wordt gehecht aan verhoren en getuigenissen.

Pas in het derde deel legt hij evenwel uit waarom hij zo kritisch staat ten opzichte van de gangbare strafrechtsbedeling. Deze kritiek vloeit duidelijk geheel en al voort uit zijn visie op (de persoon van) de (geboren) misdadiger: dit is niet iemand die willens en wetens, de nadelen afwegend tegen de voordelen, besluit om al dan niet misdaden te begaan, maar is iemand die misdaden pleegt omdat dit zijn natuur is. De consequentie van deze visie is volgens hem dat een misdadiger niet verantwoordelijk kan worden gesteld voor zijn misdadige gedrag en dus ook niet in termen van persoonlijke schuld kan worden bestraft. Maar dit betekent in zijn ogen zeker niet –zoveel zal na het voorgaande duidelijk zijn- dat de maatschappij werkeloos zou moeten toezien hoe misdadigers hun natuurlijke aandrang botvieren. Integendeel, de maatschappij heeft volgens hem het volste recht om zich tegen misdaad te verdedigen, te beveiligen, en dus passende maatregelen tegen misdadigers te nemen. En passend kunnen alleen die maatregelen zijn die zoveel als mogelijk zijn afgestemd op de persoon van de dader. Zelfs de ernst van het delict moet volgens Lombroso bij het treffen van maatregelen niet in rekening worden gebracht omdat het gewoonlijk toeval is of een misdadiger een licht of een ernstig strafbaar feit begaat: “*Deswegen ist es absurd, wenn die Gesetzbücher bei Verletzungen so feine Unterschiede nach der Schwere und Dauer ihrer Folgen machen*”. Evenzo ziet hij niets in de generaal-preventieve werking van de straf. Niet alleen vindt hij het onrechtvaardig om mensen voor een stuk te straffen voor wat zij niet hebben gedaan, maar hij ziet ook niet hoe een afschrikwekkende werking kan uitgaan van gevangenen die zijn verworden tot “*behaglichen Herbergen*”.

In het licht van dit alles is het op slag duidelijk waarom Lombroso niet erg gecharmeerd was van het bestaande gevangeniswezen en zeker niet van het cellulaire stelsel. Hij kon zich niet verenigen met de grondslagen van dit systeem en al helemaal niet met de uniforme en dus on-persoonlijke manier waarop binnen dit stelsel de straf ten uitvoer werd gelegd. Lombroso kiest voor individualisering van de straf en mede hierom voor de onbepaalde duur van strafmaatregelen: men kan immers niet op voorhand weten wanneer iemand geen gevaar meer vormt voor de maatschappij. Deze stellingname brengt voor Lombroso niet met zich mee dat het gevangenisstelsel volledig

zou moeten worden afgeschaft maar wel dat gevangenissen een onderdeel moesten worden van een gedifferentieerd stelsel van vrijheidsbenemende voorzieningen: gevangenissen, krankzinnigeninrichtingen, opvoedingsgestichten, landbouwkoloniën et cetera. Een van zijn grote voorbeelden hierbij is het verbetergesticht dat in de tweede helft van de negentiende eeuw in Elmira, in de staat New York, was gevestigd. Daarnaast breekt hij op grond van de individualiseringsgedachte een lans voor de invoering van niet-vrijheidsbenemende straffen. Hierbij denkt hij natuurlijk aan de geldboete, maar bijvoorbeeld ook aan de rechterlijke waarschuwing, de schadevergoeding en het huisarrest. Hij is evenwel ook niet helemaal tegen beschaafde vormen van lijfstraf. Wat de geboren misdadigers aangaat, meent Lombroso dat voor hen speciale strafinrichtingen moesten worden gebouwd en dat die zouden moeten worden geleid door gemengd samengestelde commissies (artsen en rechters). Hij sluit niet helemaal uit dat deze inrichtingen een heilzame werking kunnen hebben op een enkele van deze misdadigers, maar hij gaat hier natuurlijk niet vanuit. Met Darwin ziet hij hun oprichting eerder als een positieve bijdrage aan de evolutie van het menselijke ras: *“so kann also von neuem der Selektionsprozess in Thätigkeit treten, dem unser Geschlecht und wahrscheinlich auch die Justiz selbst, welche infolge der Ausscheidung der Gewalttätigsten allmählich mehr zur Geltung kam, die Existenz verdankt”*.

VI. BESLUIT

Niet alleen in de tegenwoordige publieke discussie, ook in de hedendaagse criminologische literatuur wordt nog wel eens de spot gedreven met Lombroso of althans met zijn opvattingen over de geboren misdadiger. Hiervoor is een poging gedaan om aan te geven dat allerlei karikaturale voorstellingen van de man en zijn werk helemaal voorbijgaan aan feit dat (de strijd om) het paradigma van de atavistische misdadiger een fantastisch voorbeeld is van de manier waarop de wetenschap voor(ui)tgaat: door het poneren van nieuwe antwoorden op oude en/of nieuwe vragen en door (te proberen) de wetenschappelijke gemeenschap ervan te overtuigen dat hun zeggingskracht groter is dan die van de bestaande antwoorden. Men kan gerust stellen dat Lombroso deze strijd uiteindelijk heeft verloren, maar dat maakt haar er in wetenschapshistorisch opzicht niet minder belangrijk om.

Net zo min als het niet meer relevant zou zijn om kennis te nemen van alles wat Lombroso heeft geschreven om zijn paradigma overeind te houden. In zijn boeken worden gebeurtenissen en ontwikkelingen beschreven die niet alleen belangrijk zijn voor een goed begrip van de (ontwikkeling van de) misdaad en de misdaadbestrijding in de negentiende eeuw maar die ook nog van belang zijn voor (de interpretatie en de aanpak van) bepaalde grote

misdadproblemen in deze tijd. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan zijn beschrijving van de organisatie en de cultuur van de Italiaanse mafia en aan zijn observaties over zware criminelen die in tijden van politieke chaos machtsposities veroveren. Neem het geval van Arcan die zich in de jaren tachtig in de Benelux ontpopte tot een belangrijke Joegoslavische crimineel en die het in de laatste Balkanoorlog schopte tot aanvoerder van een van de meest beruchte Servische milities.

Zeker zo gewichtig is de studie van Lombroso's werk evenwel voor elkeen die de grondslagen wil begrijpen van de tegenwoordige strafrechtsbedeling. De manier waarop dit stelsel heden ten dage is georganiseerd en functioneert, gaat immers in belangrijke mate terug op de scherpe kritiek die hij en zijn medestanders uitten op de klassieke strafrechtstheorieën en op (onderdelen van) de toen bestaande strafrechtsbedeling. Een historische reconstructie van de strijd die Lombroso heeft gevoerd om zijn paradigma niet alleen in theoretisch opzicht ingang te doen vinden maar ook om het te laten gelden als fundament van een nieuwe strafrechtelijke politiek, is dus uitermate relevant. Daarenboven vormt zij onwillekeurig een belangrijk argument voor de stelling dat criminologie en strafrecht(swetenschap) niet als totaal verschillende disciplines kunnen worden gezien maar juist in onderlinge wisselwerking moeten worden beoefend. Dit was in elk geval de gedachte die Franz von Liszt onder invloed van de kritische discussie over de verhouding tussen de bestaande strafrechtspleging en de nieuwe criminologie in 1882 verdedigde in zijn *Marburger Programm*: criminologie en strafrecht moeten worden samengebracht in een geïntegreerde strafrechtswetenschap ("*gesamte Strafrechtswissenschaft*") (Fijnaut, 1986).

En hier voeg ik op deze plaats graag aan toe dat deze gedachte niet alleen nog steeds een van de belangrijke leidraden voor mijn eigen academisch leven vormt maar dat zij ook sinds jaren de grondslag vormt van de intellectuele verwantschap tussen de vriend voor wie dit boek is bestemd en de schrijver van dit stuk.

VII. BIBLIOGRAFIE

Actes du troisième congrès international d'anthropologie criminelle tenu à Bruxelles en août 1892 sous le haut patronage du gouvernement, Bruxelles, Henri Lamertin, 1893

BECKER, P., "Physiognomie des Bösen; Cesare Lombrosos Bemühungen um eine präventive Entzifferung des Kriminellen" in C. SCHMOLDERS (ed.), *Der Exzentrische Blick; Gespräch über Physiognomik*, Berlin, Akademie Verlag, 163-186

- FIJNAUT, C., *Verleden, heden en toekomst van de geïntegreerde strafrechtswetenschap*, Arnhem – Antwerpen, Gouda Quint – Kluwer Rechtswetenschappen, 1986
- GRUPP, S., *The positive school of criminology; three lectures by Enrico Ferri*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1968
- HORN, D., *The criminal body; Lombroso and the anatomy of deviance*, New York, Routledge, 2003
- KUHN, TH., *The structure of scientific revolutions*, Chicago, The University of Chicago Press, 1970
- KURELLA, H., *Cesare Lombroso als Mensch und Forscher*, Wiesbaden, J.F. Bergmann, 1910
- LOMBROSO, C., *L'homme criminel; étude anthropologique et psychiatrique*, Paris, Félix Alcan, 1895, 2 dln.
- LOMBROSO, C., *L'homme criminel; atlas*, Paris, Félix Alcan, 1895
- LOMBROSO, C., *Kerker-Palimpseste; Wandinschriften und Selbstbekenntnisse gefangener Verbrecher; in den Zellen und Geheimschriften der Verbrecher gesammelt und erläutert*, Hamburg, Verlagsanstalt und Druckerei A.-G., 1899
- LOMBROSO, C., *Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens*, Berlin, Hugo Bermühler Verlag, 1902
- LOMBROSO, C., *Les palimpsestes des prisons*, Paris, A. Maloine, 1905
- LOMBROSO, C., *L'homme de génie*, Paris, Félix Alcan, 1909
- LOMBROSO, C. en FERRERO, G., *La femme criminelle et la prostituée*, Paris, Félix Alcan, 1896
- LOMBROSO, C. en LASCHI, R., *Der politische Verbrecher und die Revolutionen in anthropologischer, juristischer und staatswissenschaftlicher Beziehung*, Hamburg, Verlagsanstalt und Druckerei A.G., 1891
- LOMBROSO, C. en LASCHI, R., *Le crime politique et les révolutions par rapport au droit, à l'anthropologie criminelle et à la science du gouvernement*, Paris, Félix Alcan, 1892, 2 dln.
- LOMBROSO-FERRERO, G., *Cesare Lombroso; storia della vita e delle opere narrata dalla figlia*, Torino, Fratelli Bocca Editori, 1915
- UHL, K., *Das 'verbrecherische Weib'; Geschlecht, Verbrechen und Strafen in kriminologischer Diskurs, 1880-1945*, Münster, LIT, 2003
- VERVAELE, J., *Rechtsstaat en recht tot straffen*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1990
- WOLFGANG, M., "Cesare Lombroso, 1835-1909" in H. MANNHEIM (ed.), *Pioneers in criminology*, London, Stevens and Sons, 1960, 232-291